

■ ظهور نقوش انسانی در مهرهای دوره قاجار
(با تأثیر پذیری مهرها از سکه‌ها و مدال‌های آن دوره)

ژیلا پاشایی | صداقت جباری

■ چکیده

هدف پژوهش: در مهرهای مورد مطالعه، پوشش‌های سر همان کلاه‌ها و تاج کلاه‌های شاهان قاجاری است که در سکه‌ها قابل مشاهده است. این مقاله، با هدف جست‌وجوی تأثیر پذیری نقوش مهرها از سکه‌ها و مدال‌ها به تحلیل و مقایسه تصاویر آنها می‌پردازد.

روش / رویکرد پژوهش: پژوهش حاضر، با ماهیت و روش تاریخی، توصیفی، و تطبیقی بر پایه منابع کتابخانه‌ای و میدانی به تطبیق نقوش مهرها با سکه‌ها و مدال‌های دوره قاجار می‌پردازد.

یافته‌ها و نتایج پژوهش: در دوره اسلامی، نقوش انسانی - که پیش از آن متداول بود- از مهرها و سکه‌ها حذف شد. به دنبال ضرب تصویر فتح‌علی‌شاه بر سکه‌ها و رواج سکه‌های مصور، مهرهایی با صور انسانی ظهور یافتند. با مقایسه نقوش مهرها با سکه‌ها و با توجه به جمع‌آوری مهرهایی با نقوش انسانی از اسناد نظامیان قاجاری و مشخص بودن پیشه و درجه نظامی آنها و همچنین معلوم بودن کلاه و لباس سربازان در دوره قاجار، نمی‌توان پوشش سر سربازان را که به تاج کلاه‌های شاهان شباهت دارد، به پیشه صاحبان مهرها نسبت داد. در نتیجه، فرضیه فرعی پژوهش مبنی بر ارتباط نقوش حیوانات در مهرها با شغل اشخاص مورد تأیید نیست. اما فرضیه اصلی پژوهش، مبنی بر تأثیر پذیری تصاویر مهرها از سکه‌ها و مدال‌های دوره قاجار تأیید می‌گردد. تطبیق نقوش نشان داد این تأثیر پذیری در پاره‌ای از مهرها، مستقیم از یک سکه یا مدال و در برخی دیگر متأثر از چند سکه بوده است. در پایان، می‌توان گفت رواج سکه‌هایی با تصویر شاه علت و انگیزه‌ای بود تا اشخاص تصاویری شبیه به تصاویر شاهان بر مهرهای خود حک کنند.

کلیدواژه‌ها

مهر/سکه/مدال/قاجار

مطالعات آرشیوی

فصلنامه گنجینه اسناد: سال بیستم و دوم، دفتر چهارم، (زمستان ۱۳۹۱)، ۷۸-۱۰۷

تاریخ دریافت: ۱۳۹۱/۷/۱۵ ■ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۱/۱۰/۴

ظهور نقوش انسانی در مهرهای دوره قاجار (با تأثیرپذیری مهرها از سکه‌ها و مدال‌های آن دوره)

ژیلا پاشایی^۱ | صداقت جباری^۲

مقدمه

مُهر نشانِ حکاکی شده بر قطعه‌ای سنگ، فلز، یا عقیق است که می‌تواند علائم فردی یا جمعی را دربرداشته باشد. مهرهای دوره اسلامی، به دلیل در دسترس بودن و وجود نمونه‌های فراوان، توجه محققان را کمتر به خود جلب کرده‌اند، به طوری که تاکنون پژوهشگران تنها به گردآوری و بازخوانی سجع مهرهای شاهان، افراد صاحب‌منصب، روحانیون، و افراد طبقه مرفه جامعه توجه کرده‌اند؛ در حالی که، علاوه بر سجع، عناصری دیگری، چون خط، ترکیب‌بندی، فرم، نقش، و مانند آن در مهرها قابل بررسی است.

مهرهای دوره قاجار، گویای نحوه زندگی و بازتابی از تاریخ اجتماعی و اقتصادی جامعه انسانی آن روزگار است. آنچه مهرهای دوره قاجار را از دیگر دوره‌ها متمایز می‌کند، ظهور نقوش انسان در مهرهای افراد عادی جامعه است. مهرهایی از این نوع در اسناد معمولی به وفور یافت می‌شود که به دلیل کم‌اهمیت بودنشان از نظرها دور مانده‌اند. در میان آثار به‌جامانده از این دوره، تنها سکه‌ها و مدال‌ها هستند که از نظر روند تولید (حکاکی) شباهت بیشتری به مهرها دارند. «به عبارت دیگر سرسکه نوعی مهر و سکه نقش مهری است که بر زر و سیم زده‌اند» (جدی، ۱۳۸۷، ص ۴۲). در نبود وسایل ارتباط جمعی و رسانه‌ها، دولت‌ها برای انتقال پیام و انشای فرمان‌ها، اعتقادات و باورهای خویش به مردم، به دقت ضرابخانه‌ها را کنترل می‌کردند و علائم و نمادهای خاصی را روی سکه نقش می‌کردند (پاکزادیان، ۱۳۸۷، ص ۴). عناصر قابل بررسی در سکه‌ها و مدال‌ها عبارتند از: سجع، فرم، ترکیب‌بندی، و نقوش

۱. کارشناس ارشد گرافیک پردیس هنرهای
زیبای دانشگاه تهران (نویسنده مسئول)
jila_pashaei@yahoo.com
۲. استادیار گرافیک و عکاسی پردیس
هنرهای زیبای دانشگاه تهران
sjabbari@ut.ac.ir

آنها. با مقایسه سجع مهر، سکه، و مدال شاهان می توان شباهت میان آنها را دریافت. برای مثال، به سجع هایی که در مهرها، سکه ها یا مدال های برخی شاهان مشابه است اشاره می شود:

سجع مشابه در سکه و مهر فتح علی شاه: العزة لله وشاه شاهان جهان فتحعلی.

سجع مشابه در سکه و مهر ناصرالدین شاه: السلطان ابن السلطان ناصرالدین شاه قاجار، تا که دست ناصرالدین خاتم شاهی گرفت صیت داد و معدلت از ماه تا ماهی گرفت؛

سجع مشابه در سکه و مهر مظفرالدین شاه: السلطان مظفرالدین شاه قاجار؛ و

سجع مشابه در سکه و مهر احمدشاه: السلطان احمدشاه قاجار (شهبازی فراهانی، ۱۳۸۰، صص ۱۲۲-۱۷۱).

با ورود اسلام، پیکره سازی و استفاده از تصویر انسان به دلیل مغایرت با احکام اسلام به رکود گرائید و تصویر از مهرها و سکه ها حذف شد (جدی، ۱۳۸۷، ص ۹۴). جای خالی مهرهایی با نقش انسان در دوره های صفوی، افشار، و زند، مؤید این مسئله است. با وجود این، در دوره قاجار، شاهد پیدایش نقوش انسانی بر مهرها هستیم. علل پیدایش این نقوش در مهرهای دوره قاجار موضوع این تحقیق است و مقاله قصد دارد با فرضیه اصلی تأثیرپذیری تصاویر مهرها از سکه ها و مدال های دوره قاجار و فرضیه فرعی ارتباط نقوش حیوانات در مهرها با شغل صاحبان مهرها، به بررسی و مطالعه سیر تحول سکه و مهر در ایران به ویژه در دوره قاجار بپردازد. با توجه به اینکه در مهرهای مورد مطالعه، پوشش های سر همان کلاه ها و تاج کلاه های شاهان قاجاری است که در سکه ها قابل مشاهده است؛ مقاله، با هدف جست و جوی تأثیرپذیری نقوش مهرها از سکه ها و مدال ها، به تحلیل و مقایسه تصاویر آنها با یکدیگر می پردازد. هدف دیگر، شناخت تحولات فرهنگی و اجتماعی در بستر تاریخ است که سبب پیدایش نقوش انسانی در سکه ها و مدال ها در این دوره شده است. در این مقاله سکه ها، مدال ها، و مهرها از بُعد نقوش انسانی مورد بررسی و تحلیل تطبیقی قرار گرفته تا مؤلفه های تأثیرپذیری مهرها از سکه ها و مدال ها مشخص گردد.

نقوش مهرها و سکه ها، منابع تصویری غنی و بارزشی اند که آشنایی با این نقوش و درک چگونگی تأثیرگذاری آنها بر یکدیگر ضرورتی فرهنگی به شمار می آید و بهره گیری از این گنجینه تصویری در ارتقای سواد بصری و شکل گیری هویت فرهنگی جامعه نقشی بسزا دارد. قابل ذکر است این مقاله به لحاظ پیشینه دارای ویژگی های خاص خود می باشد.

این تحقیق، از نوع کاربردی و توسعه ای بوده و برای تسهیل و فراهم آوردن بسترهای کاربردی مناسب به بررسی نقوش مهرها، سکه ها، و مدال ها پرداخته است. ماهیت و روش از نوع تاریخی، توصیفی، و تطبیقی است؛ یعنی می توان با مراجعه به اسناد تاریخی و مدارک معتبر

مهرهای دوره‌های پیش از قاجار روند پیدایش نقش انسان در مهرها را بررسی کرد و با تحلیل محتوا، به شناخت ویژگی‌های این نقوش و تأثیرپذیری آنها از سکه‌ها و مدال‌ها پرداخت. روش گردآوری اطلاعات پژوهش حاضر، میدانی و کتابخانه‌ای است. قابل ذکر است، مقاله حاضر با جمع‌آوری ۲۰۰۰ مهر^۱ و تصاویر سکه‌ها و فلوس‌های^۲ دوره قاجار از منابع متنوع به مطالعه پرداخته است. در این مقاله سعی شده به پرسش‌های زیر پاسخ داده شود:

۱. چه عواملی موجب پیدایش تصویر انسان در مهرهای دوره قاجار شده است؟
۲. آیا تصاویر حیوانات در مهرها با پیشه صاحب مهر در ارتباط است؟
۳. آیا پوشش سر در تصاویر مهرها به شغل و مرتبه صاحب مهر ارتباط دارد؟

مهر در ایران اسلامی

مفهوم «مهر» - و مصداق عملی آن - در نخستین سده‌های اسلامی ساختاری متفاوت داشته است. مفهومی که در آن سده‌ها از واژه «مهر» وجود داشت، در واقع به شیوه‌ای برای مهر و موم کردن نوشته‌های دیوانی، به خصوص «سلطانیات» اطلاق می‌شد (صفری آق‌قلعه، ۱۳۸۸، ص ۴). جنس ابتدایی‌ترین مهرها از گل پخته، سنگ گچ، سنگ آهن، مرمر (ملک زاده بیانی، ۱۳۵۲، ص ۴۵) و فلزاتی مانند برنز، نقره، و گاهی طلا بوده است (ملک زاده بیانی، ۱۳۴۸، ص ۸). در دوره اسلامی، به دلیل نهی پیکره‌نگاری و تندیس‌سازی، هنرمندان نومسلمان در عرصه خط و خوشنویسی خلاقیت نشان دادند و نقر تصویر، که پیش از اسلام متداول بود، از مهرها و سکه‌ها حذف شد و حکاکی خطوط گوناگون رونق یافت (جدی، ۱۳۸۸، ص ۷). لازم به ذکر است که مهر تنها یکی از دستاوردهای هنر حکاکی به‌شمار می‌رود. ساخت سرسکه‌ها و قالب‌های ضرب مسکوکات و همچنین حک ابتدایی فولاد و سنگ‌هایی چون یشم برای طلاکوبی از دیگر کاربردهای هنر حکاکی است (جدی، ۱۳۸۳، ص ۳۹).

به‌عنوان مثال، حاج میرزا حسین حکاک یکی از هنرمندان حکاک دوره قاجار، اهل شیراز و از بستگان محمد طاهر بود. او به مدت ۴۰ سال در تبریز، به خلق آثار هنری بی‌بدیل در خط نستعلیق، نقر، حک، و کتیبه‌نگاری پرداخت (کریم‌زاده تبریزی، ۱۳۵۷، ص ۴۰). مهر ناصرالدین شاه و بسیاری از شاهزادگان و رجال و سرسکه‌های آن دوره به دست او حک شده و لقب حکاک‌باشی با فرمانی به نام او صادر گردیده است (جدی، ۱۳۸۳، ص ۴۱).

سیر تحول خط و نقش در سکه‌های ایران اسلامی

سکه، قطعه فلزی به وزن معین است که روی آن علامت رسمی دولت یا حکومتی که عیار و وزن آن را تعهد و تضمین می‌کند نقش شده است (سرافراز و همکاران، ۱۳۸۵،

۱. گردآوری داده‌های این پژوهش از مهرهای اسناد دوره قاجار از کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، موزه ملک، موزه ملی، موزه آذربایجان تبریز، دو کتاب موجود، روزنامه، و مجموعه اسناد شخصی اسکن و عکاسی شده است و همچنین از برخی مهرهای موزه کاخ گلستان، موزه ارومیه، عتیقه‌فروشان و دست‌فروشان تهران، تبریز و ارومیه اثر مهر گرفته شده است. نگارنده پس از جمع‌آوری حدود ۲۰۰۰ مهر، مهرهایی که اثر آنها در دسترس بود را اندازه‌گیری کرده و برای هر یک شناسنامه‌ای تهیه و در ادامه اقدام به خواندن عبارت مهرها کرده است، که البته خواندن محتوای نامفهوم و عربی اغلب مهرها از کارهای دشوار این پژوهش بوده است.

۲. فلس جمع فلوس نام سکه مسین عرب مأخوذ است از کلمه یونانی بیژانس (روم سفلی) فویلیس (Phollis) و خود این کلمه از فویلیس لاتین (Follis) است (شهبازی فراهانی، ۱۳۸۰، ص ۹۹).

ص ۷). مطالعه نقش روی سکه‌ها با تاریخ هنر ارتباط مستقیم دارد و سکه هر دوره نه تنها یکی از معرف‌های هنر آن دوره است، بلکه به کمک آن می‌توان وضع اقتصادی، مذهبی، و فرهنگی کشور، شهر یا محل ضرب سکه را دریافت (ملک‌زاده بیانی، ۱۳۴۰، ص ۱۲۷).

نخستین سکه در ایران، در زمان رهبری داریوش ۵۲۱-۴۸۶ ق.م. ضرب شد. روی این سکه‌ها، تصویر داریوش در حالی که زانو زده و کمانی را در حالت کشیدن زه در دست دارد ضرب شده است. در دوره ساسانی، نقش آتشدان در حالی که دو نفر از آن نگاهبانی می‌کنند بر سکه‌ها ضرب می‌شد. اعراب مسلمان پس از استیلا بر ایران، سکه‌های ساسانی را با همان شکل ضرب می‌کردند با این تفاوت که در حاشیه این نوع سکه‌ها عباراتی مانند بسم الله العزیز، بسم الله ربی، و مانند آن می‌افزودند. در دوره عبدالملک بن مروان خلیفه اموی (۷۷ ق.)، ضرب سکه‌های اسلامی با خط کوفی و بدون تصویر آغاز شد. وی نخستین خلیفه‌ای است که سنن پیشین، یعنی ضرب تصاویر سلاطین و شاهان را منسوخ کرد (رهبر گنجی، ۱۳۸۲، ص ۴۴). سکه‌های خطی و بدون تصویر در ایران تا دوره قاجار داشت (شمس اشراق، ۱۳۶۹، صص ۱۰-۱۱).

از قرن اول تا دوره سلجوقی، صورت انسان و حیوان روی سکه‌ها دیده نمی‌شود و تنها تصویر شمشیر و در برخی موارد هلال ماه و ستاره روی آنها حک شده است، ولی تصاویر حیوانات مختلف روی فلوس‌های دوره صفوی به بعد ضرب شده است (ترابی طباطبایی، ۱۳۵۰، ص ۶). در دوره صفوی نقش بُز کوهی، ماهی، و مار روی سکه‌ها ضرب می‌شد و نقش سکه‌ها در کاشان خروس، در اصفهان شیر نر، و در گیلان ماهی بوده است (بختورتاش، ۱۳۸۴، ص ۲۱۸). در اسلام با اینکه کشیدن صورت انسان مذموم و تحریم شده بود (فلور، چکلوسکی و اختیار، ۱۳۸۱، ص ۴۲) «فتح‌علی شاه قاجار اولین پادشاهی است که اقدام به ضرب سکه با تصویر خود می‌کند از آن پس ضرب سکه با تصویر شاهان رایج شد» (شمس اشراق، ۱۳۶۹، ص ۱۱). «از دوره صفویه تا زمان ناصرالدین شاه تغییرات کلی بر روی سکه‌ها از نظر خط، القاب، محل و سال ضرب و شعایر به وجود می‌آید» (حیدرآبادیان، ۱۳۸۹، ص ۱۰۰).

مدال در دوره قاجار

«به سکه‌های یادبود که گاه به سبب پیروزی‌های ویژه، جشن‌ها و مراسم ملی ضرب می‌شد مدال گفته می‌شود» (شمس اشراق، ۱۳۶۹، ص ۱۱). سابقه مدال در ایران به قبل از اسلام برمی‌گردد. قدیمی‌ترین مدال کشف شده مربوط به بهرام سوم ساسانی است که سیمین و بیضی شکل است (ملک‌زاده بیانی، ۱۳۴۹، ص ۱). به غیر از این مدال ساسانی، مدال‌های دیگر مربوط به دوره قاجار است. نخستین مدالی که در زمان فتح‌علی شاه به صورت رسمی ضرب

شد مدال شیر و خورشید بود که نقش شیر و خورشید بر آن دیده می‌شود. راینو، مدال‌ها و نشان‌های دوره قاجار را بر حسب مقصودی که در ضرب و ساخت آنها بوده به هفت دسته تقسیم کرده است: ۱. مدال‌های نظامی، ۲. مدال‌های غیر نظامی، ۳. مدال‌هایی که به مناسبت سالگردها ضرب شده است، ۴. مدال‌های مدارس، ۵. مدال‌هایی که به مناسبت مسافرت‌های ناصرالدین شاه ضرب شده است، ۶. مدال‌هایی که به مناسبت کشف معادن طلا ضرب شده است، و ۷. مدال‌هایی که به مناسبت بازدیدهای شاهان ضرب شده است (راینو، ۱۳۴۴، صص ۳۱۸-۳۲۳). قابل ذکر است که این دسته‌بندی از نظر نگارنده دارای کاستی منطقی است، زیرا که گروه‌های ۳، ۴، ۵، ۶، و ۷ مدال‌های غیر نظامی محسوب می‌شوند.

مطالعه نقوش مهرها، سکه‌ها و مدال‌های دوره قاجار

همان‌طور که در مقدمه ذکر شد، پیکره‌سازی در دوره اسلامی، به دلیل مغایرت با اسلام به رکود گرائید و صور حیوانی و انسانی آمیخته با عناصر تزئینی و به شیوه چکیده‌نگاری بر اشیای کوچک و بزرگ ظاهر شد (پاکباز، ۱۳۸۸، صص ۷۲۵)؛ ولی در دوره صفوی سکه‌هایی (به‌خصوص از قسمت‌های شمال ایران) به دست آمده که در آنها طرح تصاویر و اشکال پرندگان به‌طور دقیق ضرب شده است (مشیری، ۱۳۴۹، صص ۳۱-۳۲). علاوه بر اینها، «فلوس‌هایی با نقش سوارکار (تصاویر ۱، ۲، و ۳) از دوره‌های مختلف ایلخانی، آق‌قویونلو، صفوی و قاجار (تصویر ۴) به دست آمده است» (مشیری، ۱۳۵۱، صص ۳۲-۳۹). «این سکه‌ها برخلاف نظر عده‌ای که می‌گویند هر سکه در محل ضربش استفاده می‌شد، در تمام متصرفات بلاد اسلامی می‌گشت» (ترابی طباطبایی و دیگران، ۱۳۷۳، صص ۴۸۱). همان‌طور که قبل از ورود اسلام، اعراب از درهم‌های ساسانی و دینارهای بیزانسی به‌عنوان پول رایج در معاملات و امور تجاری استفاده می‌کردند (آورزمانی، ۱۳۷۷، صص ۲۹).

تصویر شماره ۱

فلوس دوره محمدشاه،
ضرب کرمانشاهان ۱۲۶۴ ق.

تصویر شماره ۲

فلوس دوره فتح علی شاه ضرب ساری،
موزه ملک، تاریخ ناخوانا، شماره ۳.

تصویر شماره ۳

فلوس دوره فتح علی شاه ضرب
کرمانشاهان، موزه بانک سپه، ۱۳۴۴ ق.،
شماره ۱۳۹۳۷.

تصویر شماره ۴

سکه فتح علی شاه، ضرب زنجان ۱۲۳۹ ق.

در بررسی ۲۰۰۰ مهر از دوره قاجار، تعداد کمی از آنها نقوش انسانی داشته و بیشتر این مهرها از اسنادی با عنوان «لیست پرداخت شش ماهه جمع سربازان نهاوندی مأمور به خدمت بروجرد تاریخ ۱۳۳۸ هـ ق» ۱۲۹۷ ش. جمع آوری شده است. نوع تصویر در مهرها، سکه‌ها، و مدال‌ها متفاوت است. تصاویری که در سکه‌ها و مدال‌ها ضرب شده بسیار دقیق است و به جزئیات لباس و کلاه شاهان و رجال پرداخته شده است، زیرا حکاک سعی داشته با استفاده از ابزارهای متنوع، شکوه و عظمت حاکم وقت را به نمایش درآورد و از سویی دیگر در اغلب سکه‌ها و مدال‌ها، تصاویر شباهتی کامل با چهره شاه داشته و در تمامی موارد به صورت سه‌رخ مشاهده می‌شوند. تصاویر مهرها برخلاف سکه‌ها و مدال‌ها بسیار خلاصه‌تر حک شده‌اند و جزئیات لباس در آنها دیده نمی‌شود و چهره‌ها بیشتر حالت تجریدی داشته و به صورت تمام‌رخ حک شده‌اند. در تمامی مهرها، به جز یکی، نام صاحب مهر در نیم‌تنه تصویر جای گرفته است. قابل ذکر است که مهرها به دلیل یک‌رویه بودن، تمامی عناصر از قبیل نام، تاریخ، و تزئینات گیاهی در یک روی مهر قرار می‌گرفته، در حالی که امکان توزیع اطلاعات در دو روی سکه وجود

داشته است و تطبیق و مقایسه نقوش مهرها با سکه‌ها و مدال‌ها نشان می‌دهد که تأثیر مهرها از سکه‌ها به دو شکل بوده است: ۱. مهرهایی که تنها از یک سکه یا مدال تأثیر گرفته‌اند، و ۲. مهرهایی که از دو یا چند سکه یا مدال تأثیر گرفته‌اند. نمونه‌های هریک در زیر بیان می‌شود.

۱. مهرهایی که تنها از یک سکه یا مدال تأثیر گرفته‌اند

۱-۱ مهرهایی با تأثیرپذیری از مدال‌های ناصرالدین شاه

موضوع مورد بحث، تصاویر سه مدال ناصرالدین شاه است که بین سال‌های ۱۲۶۴ تا ۱۳۱۴ ق. ضرب شده‌اند. تصاویر این سه مدال، ناصرالدین شاه را سوار بر اسب نشان می‌دهند و شاه در حال گرفتن تفنگ از ملازمی است که در سمت چپ مدال ایستاده است. در پایین مدال، زیر پای اسب، گوزنی در حال دویدن دیده‌اند (تصاویر ۵، ۶، و ۷).

تصاویر شماره ۵-۶-۷

مدال دوره ناصرالدین شاه،
موزه بانک سپه.

طرح خطی تصاویر ۵-۶-۷

مدال دوره ناصرالدین شاه،
موزه بانک سپه.

تصویر شماره ۸

مهر دوره قاجار، مجموعه
شخصی صادق تبریزی

در هفت مهر، تصویری مشابه با تصاویر این مدال‌ها دیده می‌شود. یکی از این مهرها شباهت بیشتری به سه مدال مذکور دارد. این مهر به شکل بیضی افقی است و تصویر سوارکاری در سمت چپ و مردی تفنگ به دست که در مقابل اسب ایستاده روی آن حک شده است (تصویر ۸).

در شش مهر دیگر، سوارکاران لباس رزم برتن دارند و تفنگ در دست گرفته‌اند. زیر پای اسب‌ها حیوانی شبیه به آهو در حال دویدن نشان داده شده است (تصاویر ۹، ۱۰، و

(۱۱) و در سه مهر دیگر، در زیر پای اسبها نقوش گیاهی نقش بسته است (تصاویر ۱۲، ۱۳، ۱۴). عناصری تزئینی مثل گل‌های چندپر، گیاهی شبیه خوشه گندم، ماهی، و پرچم در بعضی از مهرها نیز دیده می‌شود. نام صاحبان این مهرها در کادری بیضی شکل و تاریخ در برخی مهرها روی بدن اسبها حک شده است. گاهی دو نوشته روی مهرها دیده می‌شود (تصاویر ۹، ۱۰، ۱۳، ۱۴) در برخی موارد، یکی از این نوشته‌ها بر روی کلاه سوارکار و گردن اسب تکرار شده است (تصویر ۹).

تصاویر شماره ۹-۱۰

۹. مهر دوره قاجار، مجموعه شخصی محمد جواد جدی
۱۰. مهر دوره قاجار (جدی، ۱۳۸۷، ص ۲۶۰)

تصویر شماره ۱۱

مهر دوره قاجار،
مجموعه شخصی صادق تبریزی

تصاویر شماره ۱۲-۱۳

۱۲. مهر دوره قاجار (جدی، ۱۳۸۷، ص ۲۶۰)
۱۳. مهر دوره قاجار،
مجموعه شخصی صادق تبریزی

تصویر شماره ۱۴

مهر دوره قاجار،
مجموعه شخصی صادق تبریزی

وصف نشانه	تاریخ	شرح خطی	مهر دوره قاجار	تاریخ	شرح خطی	سکه یا مدال دوره قاجار
تصویر سوارکار - تصویر شخصی که تفنگ را به سوارکار می‌دهد.	۱۳۱۰ ق		تصویر شماره ۸، مهر دور قاجار مجموعه شخصی صادق تبریزی.	ناخوانا		تصویر شماره ۵، مدال دوره نقش الدین شاه موته با یک سکه
تصویر سوارکار - تصویر گوزن در حال فرار تصویر تفنگ.	ناخوانا		تصویر شماره ۹، مهر دور قاجار مجموعه شخصی جوان جدی.	ناخوانا		تصویر شماره ۴، مدال دوره نقش الدین شاه موته با یک سکه
تصویر سوارکار - تصویر گوزن در حال فرار تصویر تفنگ.	ناخوانا		تصویر شماره ۱۰، مهر دوره قاجار (رجلی، ۱۳۲۷، ص ۱۳).	ناخوانا		تصویر شماره ۳، مدال دوره نقش الدین شاه موته با یک سکه
تصویر سوارکار - تصویر گوزن در حال فرار تصویر تفنگ.	ناخوانا		تصویر شماره ۱۱، مهر دور قاجار مجموعه شخصی صادق تبریزی.	ناخوانا		تصویر شماره ۲، مدال دوره نقش الدین شاه موته با یک سکه
تصویر سوارکار - نقش گله تصویر تفنگ.	ناخوانا		تصویر شماره ۱۲، مهر دوره قاجار (رجلی، ۱۳۲۷، ص ۱۳).	ناخوانا		تصویر شماره ۱، مدال دوره نقش الدین شاه موته با یک سکه
تصویر سوارکار - نقش گله تصویر تفنگ.	ناخوانا		تصویر شماره ۱۳، مهر دور قاجار مجموعه شخصی صادق تبریزی.	ناخوانا		تصویر شماره ۸، مدال دوره نقش الدین شاه موته با یک سکه
تصویر سوارکار - نقش گله تصویر تفنگ.	ناخوانا		تصویر شماره ۱۴، مهر دور قاجار مجموعه شخصی صادق تبریزی.	ناخوانا		تصویر شماره ۷، مدال دوره نقش الدین شاه موته با یک سکه

جدول شماره ۱

بررسی و تحلیل تطبیقی نقوش
مهرهایی که تنها از مدال‌های
ناصرالدین شاه تأثیر گرفته‌اند.

۲-۱. مهرهایی با تأثیرپذیری از سکه طلای احمدشاه

سکه‌های طلا از احمدشاه قاجار در سال ۱۳۳۳ق. ضرب شده‌است. این سکه، احمدشاه را در حالت سهرخ با تاج کلاه نشان می‌دهد و در دو سمت تصویر تاریخ سکه ضرب شده‌است (تصویر ۱۵).

تصویر شماره ۱۵

سکه طلای احمد شاه
(PL.27,1951,Rabino)

مهری شبیه این سکه موجود است که حتی محل قرارگرفتن تاریخ این مهر شبیه سکه مذکور است (تصویر ۱۶).

تصویر شماره ۱۶

مهر دوره قاجار
(جدی، ۱۳۸۷، ص ۲۶۰)

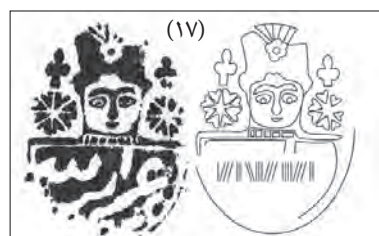
چهار مهر با تصاویری مشابه سکه مذکور موجود است، در اطراف این تصاویر نقوش گیاهی حک شده‌اند (تصاویر ۱۷، ۱۸، ۱۹، و ۲۰). دو مهر از این چهار مهر، از اسنادی مربوط به سربازان نهانندی جمع‌آوری شده‌اند (تصاویر ۱۸ و ۲۰). تصاویر این دو مهر مشابه و نام صاحبان آنها نیز مشابه است. تنها وجه تمایز آنها تفاوت در نوشته «عبدالله» است. قابل ذکر است که در این اسناد نام پدر یکی از صاحبان مهر «شکرالله» (تصویر ۲۰) و دیگری «ابراهیم» نوشته شده‌است (تصویر ۱۸). رسته صاحبان هر دو مهر تائین^۲ بوده و هر یک ماهانه ۳۵ قران موجب دریافت می‌کرده‌اند. با اطلاعاتی که از پوشش ارتش دوره قاجار داریم، پوشش سر در مهرهای در دست بررسی را نمی‌توان به پوشش سربازان آن دوره نسبت داد. این «کلاه‌های قاجاری که مرصع به جواهرات گوناگون‌اند، تاج کلاه‌های پادشاهان قاجار نامیده می‌شوند» (غیبی، ۱۳۸۸، ص ۵۳۶).

۱. ن. ک. به تصاویر ۲۱، ۲۲ و ۲۳.
۲. فرد نظامی فاقد درجه؛ پایین‌ترین مرتبه نظامی (مدرسی و دیگران، ۱۳۸۰، ص ۱۲۲).

تصاویر شماره ۱۷- ۱۸

۱۷. مهر دوره قاجار، نگارنده.
۱۸. مهر دوره قاجار
مجموعه شخصی محسن احتشامی

تصاویر شماره ۱۹- ۲۰

۱۹. مهر دوره قاجار
(جدی، ۱۳۸۷، ص ۲۶۰)
۲۰. مهر دوره قاجار
مجموعه شخصی محسن احتشامی

تصویر شماره ۲۱

سکه ناصرالدین شاه ضرب دارالسلطنه
تهران، ۱۲۷۱ ق.

تصویر شماره ۲۲

سکه مظفرالدین شاه، موزه ملک،
۱۳۱۸ ق.، شماره ۱۵۷۷.

تصویر شماره ۲۳

سکه طای احمد شاه
(PL.27, 1951, Rabino)

وجه نشانیه	تاریخ	طرح خطی	مهر دوره قاجار	تاریخ	طرح خطی	سکه یا ممال دوره قاجار
تصویر کلاه - نقش تاج کلاه - تصویر نیم تنه - محل قرارگیری تاریخ	۱۲۴ هـ ق		تصویر شماره ۱۲، مهر دوره قاجار (جای ۱۲۱۷ ص ۱۳۰)			
تصویر کلاه - نقش تاج کلاه - تصویر نیم تنه	۱۲۴ هـ ق		تصویر شماره ۱۷، مهر دوره قاجار، نگارنده			
تصویر کلاه - نقش تاج کلاه - تصویر نیم تنه	۱۲۴ هـ ق		تصویر شماره ۱۸، مهر دوره قاجار، مجموعه شخصیت‌های احمدشاهی	۱۲۳۳ هـ ق		
تصویر کلاه - نقش تاج کلاه - تصویر نیم تنه	۱۲۳۵ هـ ق		تصویر شماره ۱۹، مهر دوره قاجار (جای ۱۲۱۷ ص ۱۳۰)			تصویر شماره ۵، سکه طلای احمد شاه (PL-27, 1951, Rahimo)
تصویر کلاه - نقش تاج کلاه - تصویر نیم تنه	۱۲۴۱ هـ ق		تصویر شماره ۲۰، مهر دوره قاجار، مجموعه شخصیت‌های احمدشاهی			

جدول شماره ۲

بررسی و تحلیل تطبیقی نقوش
مُهرهایی که از
سکه طلای احمد شاه تأثیر گرفته‌اند.

۲. مهرهایی که از دو یا چند سکه یا مدال تأثیر گرفته‌اند

۱-۲. مهرهایی با تأثیرپذیری از سکه‌های ناصرالدین شاه

تزئینات سکه‌ها در دوره طولانی سلطنت ناصرالدین شاه تکامل یافته است. برخی از سکه‌های طلا و نقره ناصرالدین شاه، در دارالسلطنه طهران و دارالدوله کرمانشاهان در سال ۱۲۷۱ ق. ضرب شده‌اند. عبارت‌های «السلطان» و «ناصرالدین شاه» در دو کادر تزئینی در دو سوی تصویر قرار گرفته و در بالای کادرها دو زائده تاج‌مانند قرار دارد (تصویر ۲۴).

تصویر شماره ۲۴

سکه ناصرالدین شاه ضرب دارالسلطنه
طهران، ۱۲۷۱ ق.

روی دو سکه برنزی دیگر، که به مناسبت ملاقات ناصرالدین شاه از انگلیس ضرب شده‌اند، تصویری مشابه سکه‌های مذکور حک شده است (تصاویر ۲۵ و ۲۶). در این سکه‌ها، شاه لباس نظامی بر تن دارد با این تفاوت که در سکه‌های برنزی شاه، تاج کلاه و در سکه‌های طلا و نقره تاج کیانی بر سر دارد. در یک مهر، تصویر شخصی با لباس نظامی، مدال، تزئینات لباس و تاج کلاه نقش بسته است (تصویر ۲۷) که مشابه تصاویر سکه‌های مذکور است. در این مهر، نوشته در دو سوی تصویر و تاریخ در سمت چپ آن قرار گرفته است و دو زائده تزئینی تاجی شکل (شبهه تصویر ۲۴) در بالای مهر حک شده‌اند.

تصویر شماره ۲۵

سکه یادبود برنزی ناصرالدین شاه، موزه
بانک سپه، ۱۸۷۳ م، شماره ۱۴۱۰۴.

تصویر شماره ۲۶

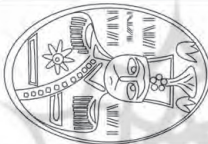

سکه طلای ناصرالدین شاه، موزه
ملک، ضرب طهران، ۱۳۱۱ ق، شماره ۱۲۱۰.

تصویر شماره ۲۷

مهر دوره قاجار،
مجموعه شخصی محمد جواد جدی

وجه تشابه	تاریخ	طرح خطی	مهر دوره قاجار	تاریخ	طرح خطی	سکه دوره قاجار
کلاه - تاج کلاه - نیم تاجه - لباس خطمی - عقال - محل قرقرگزی بوشته	۱۱۶ هـ ق		تصویر شماره ۲۷ مهر دوره قاجار، مجموعه شخصی محمد جواد جدی	۱۷۱۱ هـ ق		
				۱۸۷۳ هـ ق		
				۱۸۷۵ هـ ق		

جدول شماره ۳

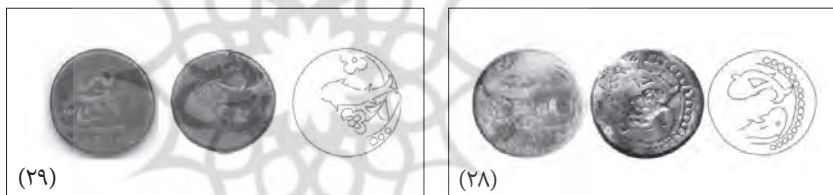
بررسی و تحلیل تطبیقی نقوش
مهرهایی که از سکه‌های
ناصر الدین شاه تأثیر گرفته‌اند

۲-۲. مهرهایی با تأثیر پذیری از سکه احمدشاه و فلوس‌هایی با نقش ماهی

سکه‌ای در دوره احمدشاه در سال ۱۳۳۲ ق. ضرب شده است. در این سکه، احمدشاه با چهره‌ای جوان، تاج کلاه، و لباس نظامی نشان داده شده است (تصویر ۳۳). در چهار مهر، چهره تمام‌رخ جوانی با تاج کلاهی شبیه به تاج کلاه احمدشاه نقش بسته است (تصاویر ۳۴ و ۳۵، ۳۶ و ۳۷). یکی از این دو مهر (تصویر ۳۷) مربوط به اسناد سربازان نهاوندی (۱۳۳۸ ق.) است. رسته صاحب این مهر سر جوقه بوده و ماهانه ۴۰ قران موجب دریافت می‌کرده است. در دو طرف تصویر مهرها نقش دو ماهی حک شده است. نقش ماهی در مهرهای دوره قاجار به وفور دیده می‌شود. این نقش، گاه با خطی ساده و گاه با جزئیاتی بیشتر ترسیم شده است. برخی محققان، استفاده از نقش حیوانات در مهرهای دوره قاجار را بیان‌کننده شغل صاحبان مهرها، یعنی صاحب مهری با نقش گوزن یا آهو و ماهی را شکارگر و صیاد می‌دانند. از نظر نگارندگان، با توجه به جمع‌آوری این مهرها از اسناد سربازان نهاوندی (۱۳۳۸ ق.) و معلوم بودن پیشه و رسته آنها نمی‌توان وجود نقش حیوانات روی مهرهای دوره قاجار را به پیشه صاحب مهر - شکارگری و صیادی - نسبت داد. در واقع تصویر ماهی یا حیوانات دیگر تحت تأثیر فلوس‌ها بر مهرها نقر شده است (تصاویر ۲۸، ۲۹، ۳۰، ۳۱ و ۳۲).

تصاویر شماره ۲۸-۲۹

۲۸. فلوس دوره قاجار، موزه ملی، تاریخ ناخوانا، شماره ۱۸۶.
۲۹. فلوس دوره قاجار، موزه بانک سپه، تاریخ ناخوانا، شماره ۵۹۸.

تصاویر شماره ۳۰-۳۱

۳۰. فلوس دوره قاجار، موزه ملی، تاریخ ناخوانا، شماره ۲۵۸۲-۲.
۳۱. فلوس دوره قاجار، موزه ملی، تاریخ ناخوانا، شماره ۱۸۷.

تصویر شماره ۳۲

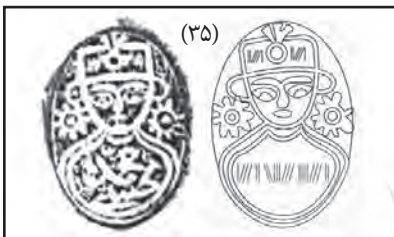
فلوس دوره آقا محمد خان ضرب نجوان، موزه بانک سپه، ناخوانا شماره ۱۳۵۴.

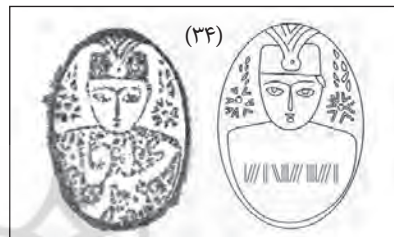

تصویر شماره ۳۳

سکه نقره احمدشاه، موزه بانک سپه،
۱۳۳۷ ق.، شماره ردیف: ۱۴۱۷۰.

(۳۵)

(۳۴)

تصاویر شماره ۳۴-۳۵

۳۴. مهر دوره قاجار،
مجموعه شخصی صادق تبریزی
۳۵. مهر دوره قاجار،
مجموعه شخصی صادق تبریزی

تصویر شماره ۳۶

مهر دوره قاجار، مجموعه
شخصی محمد جواد جدی

تصویر شماره ۳۷

مهر دوره قاجار، مجموعه
شخصی محسن احتشامی

۳-۲. مهرهایی با تأثیرپذیری از سکه‌های یادبود رجال بزرگ

تعدادی سکه یادبود با تصاویر رجال بزرگی چون ستارخان (تصویر ۳۸)، باقرخان (تصویر ۳۹)، و صمصام‌السلطنه (تصویر ۴۰) در سال ۱۳۲۶ ق. ضرب شده‌است. تصاویر این شخصیت‌های مبارز، در لباس نظامی با ساز و برگ رزم بر سکه‌ها نقش بسته‌است. مهری با تصویر تمام‌قد مبارزی که لباس رزم و تفنگی در دست دارد نیز موجود است (تصویر ۴۱). روی کلاه این نظامی، نشانی تاجی شکل حک شده‌است. این نشان تاجی شکل، روی برخی مهرها نیز دیده می‌شود. در تعدادی از عکس‌ها، که مربوط به دوره قاجار است، کلاه سربازان، سکه‌ای با نشان شیر و خورشید دارد که در قسمت فوقانی آن زائده‌ای تاجی شکل قرار گرفته (تصویر ۴۲) که به نشان تاجی شکل حک شده روی مهرها شباهت دارد.

تصویر شماره ۳۸

سکه یادبود برنز دوره محمدعلی‌شاه.
مأخذ: نگارنده، ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶

تصاویر شماره ۳۹-۴۰

۳۹. سکه یادبود برنز دوره محمدعلی‌شاه،
موزه بانک سپه، ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶،
شماره ۱۴۱۸۵.
۴۰. سکه یادبود برنز دوره محمدعلی‌شاه،
موزه بانک سپه، ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶،
شماره ۱۴۱۸۹.

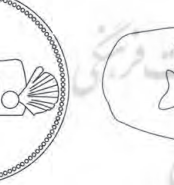

تصاویر شماره ۴۱-۴۲

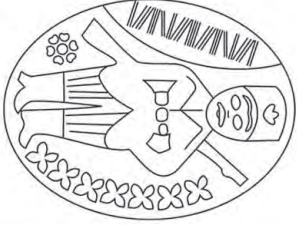

۴۱. مهر دوره قاجار
(جدی، ۱۳۸۷، ص ۲۶۰).
۴۲. طرح خطی کلاه نظامیان با نشان
شیر و خورشید، (ذکاء، ۱۳۷۶، ص ۲۷۴).

۱. ن.ک.: (افشار، ۱۳۷۰، ص ۱۸۴)
و (ذکاء، ۱۳۷۶، ص ۲۷۴).

وجه‌نشانیه	تاریخ	طرح خطی	مُهر دوره قاجار	تاریخ	طرح خطی	سکه دوره قاجار
تصویر کلاه: نقش تاج کلاه- تصویر نیم‌آهنگه.	ناخویا		تصویر شماره ۱۳۶ مُهر دوره قاجار، مجموعه شخصی صلوات تبریزی	ناخویا		تصویر شماره ۱۷۸ فلوس دوره قاجار، موزه ملی.
تصویر کلاه: نقش تاج کلاه- تصویر نیم‌آهنگه.	ناخویا		تصویر شماره ۱۳۶ مُهر دوره قاجار، مجموعه شخصی صلوات تبریزی	ناخویا		تصویر شماره ۱۳۷ فلوس دوره قاجار، موزه ملی، موزه بانک سپه.
تصویر کلاه: نقش تاج کلاه- تصویر نیم‌آهنگه.	ناخویا		تصویر شماره ۱۳۶ مُهر دوره قاجار، مجموعه شخصی صلوات تبریزی	۱۳۳۷ ق م		تصویر شماره ۱۳۸ سکه زقرا احمد شاه موزه بانک سپه.

جدول شماره ۲
بررسی و تحلیل تطبیقی نقوش
مُهرهایی که از سکه احمد شاه و
فلوس هایی با نقش ماهی تأثیر گرفته‌اند.

وجه‌شماره	تاریخ	طرح خطی	مهر دوره قاجار	تاریخ	طرح خطی	سکه دوره قاجار
تصویر گاه‌لیس نظامی - تصویر شکر	ناخوانا			۱۳ جمادی الاول ۱۲۱۶		
تصویر شماره ۲۱ مهر دوره قاجار (جلای، ص ۱۲۷، ص ۱۲۶)	۱۳ جمادی الاول ۱۲۱۶			۱۳ جمادی الاول ۱۲۱۶		تصویر شماره ۲۱ سکه یادبود روز دوره محمد علی شاه‌ماغه‌زنگارنده
تصویر شماره ۲۰ سکه یادبود روز دوره محمد علی شاه. موزه بانک سپه.						تصویر شماره ۲۱ سکه یادبود روز دوره محمد علی شاه. موزه بانک سپه.

جدول شماره ۵

بررسی و تحلیل تطبیقی نقوش
مهرهایی که تنها از سکه های یادبود
رجال بزرگ تأثیر گرفته اند.

۴-۲. مهرهایی با تأثیر پذیری از سکه‌های ناصرالدین شاه، فتح‌علی شاه و فلوس‌هایی با نقش ماهی تأثیر پذیری مهرها از این سکه‌ها به دو شکل است:

الف. مهرهایی با تاج کلاه‌هایی شبیه به خط شجری. در این گروه، تصاویر مهرها کلاه‌هایی با نشان‌های متفاوت دارند که شباهتی به تاج کلاه شاهان ندارند، بلکه بیشتر به کلاه‌های ساده‌ای که ستارخان و باقرخان در سکه‌های یادبود برنز (تصاویر ۳۸ و ۳۹) بر سر دارند و کلاه ناصرالدین شاه (تصویر ۴۳) شبیه‌اند، با این تفاوت که در قسمت پیشین، این کلاه‌ها نشان‌هایی شبیه شاخه درخت حک شده و نشان‌های برخی مهرها به هم شبیه‌اند (تصاویر ۴۹، ۵۰ و ۵۱؛ تصاویر ۴۶ و ۴۷). نیم تنه حک شده بر روی اغلب مهرها به سکه طلای فتح‌علی شاه (تصویر ۴۴) شباهت دارند. نشان کلاه در این مهرها، به خط شجری شباهت دارد. «خط شجری، به عنوان قسمتی از علوم غریبه، در گذشته برای انتقال مخفیانه بعضی نوشته‌ها استفاده می‌شده است که با علائم رمزگونه نوشته می‌شود. این علائم خطوط عمودی اند و خطوطی مایل همچون شاخه درخت در دو طرف خطوط عمودی قرار گرفته‌اند» (کسایی، ۱۳۸۷، صص ۱۸۶-۱۹۴).

تعدادی مهر (تصاویر ۴۷، ۴۸، ۴۹، و ۵۰) از اسناد مربوط به سربازان نهواندی به دست آمده است. در این اسناد، رسته سه نفر از صاحبان مهر تائین و محل سکونت آنها «مهمین آباد» بوده است (تصاویر ۴۷، ۴۸، و ۵۰). رسته صاحب مهر دیگر (تصویر ۴۹) وکیل اول^۱ و محل سکونت وی نامشخص است. در تمامی این مهرها، در دو طرف تصویر نقوش گیاهی و تصویر دو ماهی در چهار مهر (تصاویر ۴۶، ۴۷، ۴۸، و ۵۱) حک شده است.

تصویر شماره ۴۳

مدال نقره به مناسبت ملاقات ناصرالدین شاه از برلین، ۱۸۸۹، مأخذ: نگارنده.

تصویر شماره ۴۴

سکه طلا دوره فتح‌علی شاه ضرب دارالخلافه طهران، موزه ملک، تاریخ ناخوانا، شماره ۱۶۴۹.

۱. وکیل صاحب مرتبه ای بالاتر از سرجوقه و پایین‌تر از نایب وکیل یا وکیل باشی (مدرسی و صفوی مرهن، ۱۳۸۰، ص ۶۱۴).

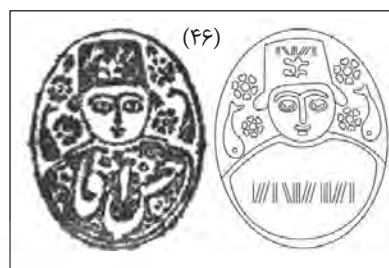
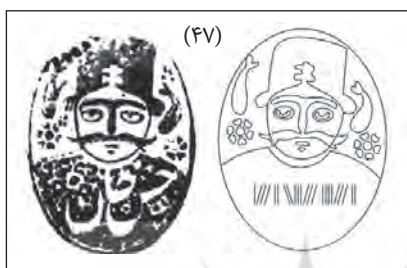
تصویر شماره ۴۵

فلوس دوره قاجار، موزه ملی،
تاریخ ناخوانا، شماره ۱۸۸۷.

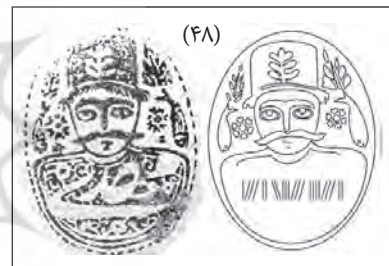
تصاویر شماره ۴۶-۴۷

۴۶. مهر دوره قاجار
(جلد ۱، ۱۳۸۷، ص ۲۶۰).
۴۷. مهر دوره قاجار، مجموعه
شخصی محسن احتشامی.

تصاویر شماره ۴۸-۴۹

۴۸. مهر دوره قاجار، مجموعه
شخصی محسن احتشامی.
۴۹. مهر دوره قاجار، مجموعه
شخصی محسن احتشامی.

تصاویر شماره ۵۰-۵۱

۵۰. مهر دوره قاجار، مجموعه
شخصی محسن احتشامی.
۵۱. مهر دوره قاجار،
مجموعه شخصی صادق تبریزی.

وجه نشانه	تاریخ	طرح خطی	مهر دوره قاجار	تاریخ	طرح خطی	سکه دوره قاجار
تصویر کلاه - تصویر نیم تنه - نقش گیاهی و نقش دو ماهی.	ناغریا		تصویر شماره ۴۶، مهر دوره قاجار (جادی ۱۳۱۷، ص ۱۳۰)	ناغریا		تصویر شماره ۴۶، سکه فتح علی شاه، موزه ملکه.
تصویر کلاه - تصویر نیم تنه - نقش گیاهی و نقش دو ماهی.	ناغریا		تصویر شماره ۴۷، مهر دوره قاجار، مجموعه شخصی محسن احتشامی	ناغریا		تصویر شماره ۴۴، سکه قاجار، موزه ملی.
تصویر کلاه - تصویر نیم تنه - نقش گیاهی و نقش دو ماهی.	ناغریا		تصویر شماره ۴۸، مهر دوره قاجار، مجموعه شخصی محسن احتشامی	ناغریا		تصویر شماره ۴۵، فلوس دوره قاجار، موزه ملی.
تصویر کلاه - تصویر نیم تنه - نقش گیاهی و نقش دو ماهی.	ناغریا		تصویر شماره ۴۹، مهر دوره قاجار، مجموعه شخصی محسن احتشامی	۱۷۸۹ م		تصویر شماره ۴۳، مال ترقه به مناسبت ملاقات ناصرالدین شاه از برلین، موزه تاریکازم.

جدول شماره ۶

بررسی و تحلیل تطبیقی نقوش
مهرهایی با تاج کلاه هایی شبیه به خط شجری
که از سکه های ناصرالدین شاه، فتح علی شاه و
فلوس هایی با نقش ماهی تأثیر گرفته اند.

ب. مهرهایی با تاج کلاههایی متفاوت. در این گروه، نقوش متنوع گیاهی، ماهی (تصاویر ۵۵، ۵۶، ۵۷ و ۵۸)، و گوزن (تصویر ۵۶) بر مهرها حک شده است. نشان روی کلاه برخی مهرها به نشان تاجی شکلی که قبلاً به آن اشاره شد شباهت دارد (تصاویر ۵۴، ۵۵ و ۵۶). رسته تعدادی از صاحبان مهرها، که از فهرست سربازان نهانندی جمع‌آوری شده، سرباز است و ماهانه ۳۵ قران مواجب دریافت می‌کرده‌اند (تصاویر ۵۴ و ۵۵).

تصویر شماره ۵۲

مهر دوره قاجار، مجموعه شخصی محسن احتشامی.

تصاویر شماره ۵۳-۵۴

۵۳. مهر دوره قاجار،
مجموعه شخصی صادق تبریزی.
۵۴. مهر دوره قاجار،
مجموعه شخصی صادق تبریزی.

تصاویر شماره ۵۵-۵۶

۵۵. مهر دوره قاجار، مجموعه شخصی محسن احتشامی.
۵۶. مهر دوره قاجار، نگارنده.

تصویر شماره ۵۷

مهر دوره قاجار، مجموعه شخصی محسن احتشامی.

تصاویر شماره ۵۸-۵۹

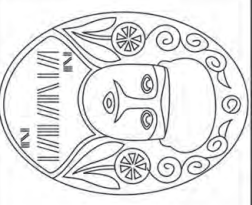

۵۸. مُهر دوره قاجار،
مجموعه شخصی رجانه حسینی.
۳۵. مُهر دوره قاجار،
مجموعه شخصی محسن احتشامی.

وجه تشابه	تاریخ	طرح خطی	مُهر دوره قاجار	تاریخ	طرح خطی	سکه دوره قاجار
تصویر کلاه - تصویر نیم تنه - نقوش گچی.	ناخوانا		تصویر شماره ۳۵، مُهر دوره قاجار مجموعه شخصی محسن احتشامی.	ناخوانا		تصویر شماره ۳۴، سکه فتح علی شاه، موزه ملایک.
تصویر کلاه - تصویر نیم تنه - نقوش گچی.	ناخوانا		تصویر شماره ۳۴، مُهر دوره قاجار مجموعه شخصی صفاق پوریزی.	ناخوانا		تصویر شماره ۳۵، سکه فتح علی شاه، موزه ملایک.
تصویر کلاه - تصویر نیم تنه - نقوش گچی.	ناخوانا		تصویر شماره ۵۸، مُهر دوره قاجار مجموعه شخصی محسن احتشامی.	۱۷۸۲ م		تصویر شماره ۳۳، سکه فتح علی شاه، موزه ملایک.
تصویر کلاه - تصویر نیم تنه - نقوش گچی و نقش دو ماهی.	ناخوانا		تصویر شماره ۵۹، مُهر دوره قاجار، نگارنده.	۱۷۸۲ م		تصویر شماره ۳۲، سکه فتح علی شاه، موزه ملایک.

جدول شماره ۷

بررسی و تحلیل تطبیقی نقوش
مُهرهایی با تاج کلاه هایی متفاوت از سکه های
ناصرالدین شاه، فتح علی شاه و
فلوس هایی که از نقش ماهی تأثیر گرفته اند.

وجه تشابه	تاریخ	طرح خطی	مهر دوره قاجار	تاریخ	طرح خطی	سکه دوره قاجار
تصویر کلاه - تصویر نیم تنه - نقوش گیاهی و نقش دو ماهی،	ناخوانا		تصویر شماره ۵۷، مهر دوره قاجار، مجموعه شخصی مهسین اجتهادی.	ناخوانا		تصویر شماره ۴۳، سکه فتح علی شاه، موزه ملک.
تصویر کلاه - تصویر نیم تنه - نقوش گیاهی و نقش دو ماهی،	ناخوانا		تصویر شماره ۵۸، مهر دوره قاجار، مجموعه شخصی رجانه حسینی.	ناخوانا		تصویر شماره ۴۵، فلوس دوره قاجار، موزه ملی.
تصویر کلاه - تصویر نیم تنه - نقوش گیاهی و نقش دو ماهی،	ناخوانا		تصویر شماره ۵۹، مهر دوره قاجار، مجموعه شخصی مهسین اجتهادی.	۱۳۸۹ ق		تصویر شماره ۴۲، سکه ناصرالدین شاه، از برلین، موزه: نگارخانه.

ادامه جدول شماره ۷

بررسی و تحلیل تطبیقی نقوش
مهرهایی با تاج کلاه هایی متفاوت از سکه های
ناصرالدین شاه، فتح علی شاه و
فلوسهایی که از نقوش ماهی تأثیر گرفته اند.

نتیجه‌گیری

پس از استیلای اعراب بر ایران، تزئینات سکه‌ها عبارت بود از چیدن کلمات با ظاهری زیبا در متن و به‌شکلی خاص در حاشیه سکه‌ها، و به‌ندرت تصویر شمشیر، هلال ماه، و ستاره بر سکه‌ها ضرب شده‌است. اما در دوره ایلخانان، کم‌کم تصویر حیوانات بر سکه‌ها ظهور می‌یابد تا سرانجام در دوره قاجار، فتح‌علی‌شاه، تصویری از خود بر سکه‌های رسمی ضرب می‌کند، از این دوره به بعد، سکه با تصویر رهبران در ایران متداول می‌شود. به‌دنبال ضرب تصویر فتح‌علی‌شاه بر سکه‌ها و رواج سکه‌های مصور، مهرهایی با نقوش انسانی ظهور می‌یابد. با توجه به اینکه پوشش سر سربازان در مهرهای مورد مطالعه، همان کلاه‌ها و تاج کلاه‌های شاهان قاجاری است که بر سکه‌ها و مدال‌ها نقش بسته است، مقاله با هدف جست‌وجوی تأثیرپذیری نقوش مهرها از سکه‌ها و مدال‌ها، به تحلیل و مقایسه تصاویر آنها با یکدیگر پرداخت. تحلیل‌ها و تطبیق نقوش با یکدیگر نشان داد پاره‌ای از مهرها مستقیم از یک سکه یا مدال و برخی دیگر متأثر از چند سکه بوده‌اند. براساس یافته‌ها، فرضیه اصلی پژوهش - تأثیرپذیری تصاویر مهرها از سکه‌ها و مدال‌های دوره قاجار - تأیید می‌گردد. با توجه به جمع‌آوری مهرهای تصویری از اسناد نظامیان قاجاری و مشخص بودن شغل و درجه نظامی آنها، نمی‌توان وجود نقوش حیوانات و پوشش سر سربازان را - که به تاج کلاه‌های شاهان شباهت دارد - به شغل صاحبان مهر نسبت داد. در نتیجه، فرضیه فرعی پژوهش مبنی بر ارتباط نقوش حیوانات با شغل افراد، یعنی صیاد و شکارچی، مورد تأیید نیست. در پایان، می‌توان گفت رواج سکه‌هایی با تصویر شاه و رواج آنها در شهرهای ایران انگیزه‌ای بود تا صاحبان مهرها تصویری شبیه به تصاویر شاهان بر مهرهای خود حک کنند.

فهرست تصاویر سکه‌ها، مدال‌ها و مهرهای موزه‌ها و مجموعه‌های شخصی مورد استفاده در مقاله:

- تصویر شماره ۱. فلوس دوره محمدشاه، ضرب کرمانشاهان ۱۲۶۴ ق.
- تصویر شماره ۲. فلوس دوره فتح‌علی‌شاه ضرب ساری، موزه ملک، تاریخ ناخوانا، شماره ۳.
- تصویر شماره ۳. فلوس دوره فتح‌علی‌شاه ضرب کرمانشاهان، موزه بانک سپه، ۱۲۴۴ ق.، شماره ۱۳۹۳۷.
- تصویر شماره ۴. سکه فتح‌علی‌شاه، ضرب زنجان ۱۲۳۹ ق.
- تصویر شماره ۵. مدال دوره ناصرالدین‌شاه، موزه بانک سپه، ناخوانا، شماره ۷۳۰۶.
- تصویر شماره ۶. مدال دوره ناصرالدین‌شاه، موزه بانک سپه، ناخوانا، شماره ۷۳۰۷.
- تصویر شماره ۷. مدال دوره ناصرالدین‌شاه موزه بانک سپه، ناخوانا، شماره ۷۳۰۸.
- تصویر شماره ۱۷. مهر دوره قاجار، عتیقه‌فروشان خیابان منوچهری تهران.

- تصویر شماره ۲۱. سکه ناصرالدین شاه ضرب دارالسلطنه طهران، ۱۲۷۱ق.
- تصویر شماره ۲۲. سکه مظفرالدین شاه، موزه ملک، ۱۳۱۸ ق، شماره ۱۵۷۷.
- تصویر شماره ۲۴. سکه ناصرالدین شاه ضرب دارالسلطنه طهران، ۱۲۷۱ق.
- تصویر شماره ۲۵. سکه یادبود برنزی ناصرالدین شاه، موزه بانک سپه، ۱۸۷۳، شماره ۱۴۱۰۳.
- تصویر شماره ۲۶. سکه طلائی ناصرالدین شاه، موزه ملک، ضرب طهران، ۱۳۱۱ق، شماره ۱۲۱۰.
- تصویر شماره ۲۸. فلوس دوره قاجار، موزه ملی، تاریخ ناخوانا، شماره ۱۸۸۶.
- تصویر شماره ۲۹. فلوس دوره قاجار، موزه بانک سپه، تاریخ ناخوانا، شماره ۵۹۸۷.
- تصویر شماره ۳۰. فلوس دوره قاجار، موزه ملی، تاریخ ناخوانا، شماره ۲-۲۵۸۲.
- تصویر شماره ۳۱. فلوس دوره قاجار، موزه ملی، تاریخ ناخوانا، شماره ۱۸۸۷.
- تصویر شماره ۳۲. فلوس دوره آقامحمدخان ضرب نخجوان، موزه بانک سپه، ناخوانا، شمارۀ ردیف: ۱۳۷۵۴.
- تصویر شماره ۳۳. سکه نقره احمدشاه، موزه بانک سپه، ۱۳۳۷ ق، شمارۀ ردیف: ۱۴۱۷۰.
- تصویر شماره ۳۸. سکه یادبود برنز دوره محمدعلی شاه. مأخذ: نگارنده، ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶.
- تصویر شماره ۳۹. سکه یادبود برنز دوره محمدعلی شاه، موزه بانک سپه، ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶، شماره ۱۴۱۸۵.
- تصویر شماره ۴۰. سکه یادبود برنز دوره محمدعلی شاه، موزه بانک سپه، ۲۳ جمادی الاول ۱۳۲۶، شماره ۱۴۱۸۹.
- تصویر شماره ۴۲. طرح خطی با نشان شیر و خورشید.
- تصویر شماره ۴۳. مدال نقره به مناسبت ملاقات ناصرالدین شاه از برلین، ۱۸۸۹، مأخذ: نگارنده.
- تصویر شماره ۴۴. سکه طلا دوره فتح علی شاه ضرب دارالخلافه طهران، موزه ملک، تاریخ ناخوانا، شماره ۱۶۴۹.
- تصویر شماره ۴۵. فلوس دوره قاجار، موزه ملی، تاریخ ناخوانا، شماره ۱۸۸۷.
- تصویر شماره ۵۶. مهر دوره قاجار، عتیقه فروشان خیابان منوچهری تهران.

منبع

- آورزمانی، فریدون (۱۳۷۷). نگرشی بر بازتاب اجتماعی دین بر سکه های ایران. *نمایه پژوهش*، ۷ و ۸، ۲۸-۳۸.
- احتشامی، محسن (۱۳۸۵). *مهرهایی از جنس عشق*. تهران: خورشید.
- افشار، ایرج (۱۳۷۰). *گنجینه عکس های ایران*. تهران: فرهنگ ایران.
- بختورتاش، نصرت الله (۱۳۸۴). *تاریخ پرچم ایران*. تهران: بهجت.
- پاکباز، روئین (۱۳۸۸). *دایره المعارف هنر*. تهران: فرهنگ معاصر.
- پاکزادیان، حسن (۱۳۸۷). *بررسی موضوعی سکه های ایران*. تهران: مؤلف.
- ترابی طباطبایی، جمال (۱۳۵۰). *سکه شاهان اسلامی ایران (۲)*. تبریز: اداره کل فرهنگ و هنر.
- ترابی طباطبایی، جمال؛ وثیق، منصوره (۱۳۷۳). *سکه های اسلامی ایران*. تبریز: مهد آزادی.

- جدی، محمدجواد (۱۳۸۳). گوهری بر تارک خط و نقاشی. کتاب ماه هنر، ۷۲-۷۱، ۳۸-۴۴.
- _____ (۱۳۸۷). مهر و حکاکی در ایران. تهران: فرهنگستان هنر.
- _____ (۱۳۸۸). مهرها و نگین‌ها در مجموعه آستانه حضرت معصومه. تهران: زرین و سیمین.
- حیدرآبادیان، شهرام (۱۳۸۹). مهرهای ایران باستان و سکه‌های اسلامی. تهران: سبحان نور.
- ذکاء، یحیی (۱۳۷۶). تاریخ عکس و عکاسی پیشگام در ایران. تهران: علمی و فرهنگی.
- رابینو دی بورگماله، ه. ل. (۱۳۴۴). نشان‌های دوره قاجار (جهانگیر قائم مقامی، مترجم). یغما، ۱۸ (۶)، ۳۱۸-۳۳۳.
- رهبرگنجه، تورج (۱۳۸۲). نقش اسماء متبرکه بر روی سکه‌های اسلامی. کیهان فرهنگی، ۲۰۲، ۴۵-۴۱.
- سرافراز، علی اکبر؛ آوزمانی، فریدون (۱۳۸۵). سکه‌های ایران از آغاز تا دوران زندیه. تهران: سمت.
- شمس اشراق، ع (۱۳۶۹). نخستین سکه‌های امپراتوری اسلام، اصفهان: دفتر فرهنگی استاک.
- شهبازی فراهانی، داریوش (۱۳۸۰). تاریخ سکه. تهران: بورک‌ی.ی.
- صفری آق‌قلعه (۱۳۸۸). مفهوم مهر در نخستین سده‌های اسلامی. گزارش میراث، ۴ (۳۵)، ۷-۴.
- غیبی، مهرآسا (۱۳۸۸). هشت هزار سال پوشاک اقوام ایرانی (منوچهر غیبی، مترجم). تهران: هیرمند.
- فلور، ویلم؛ چکلوسکی، پیتر؛ اختیار، مریم (۱۳۸۱). نقاشی و نقاشان دوره قاجار (یعقوب آژند، مترجم). تهران: ایل شاهسون بغدادی.
- کریم‌زاده تبریزی، محمدعلی (۱۳۵۷). حکاکان و نگین‌ترشان. هنر و مردم، ۱۹۰ و ۱۸۹، ۴۱-۳۸.
- کسایی، علی (۱۳۸۷). خط شجری. آینه میراث، ۶ (۳)، ۱۹۹-۱۸۶.
- مدرسی، یحیی؛ صفوی میرهن، زهرا (۱۳۸۰). فرهنگ اصطلاحات دوره قاجار. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- مشیری، محمد (۱۳۴۹). نقش پرندگان بر روی سکه‌های ایرانی. شکار و طبیعت، ۱۳۲، ۳۶-۳۱.
- مشیری، محمد (۱۳۵۱). نقش سوارکاران. کمانداران بر روی سکه‌های ایرانی. پژوهشی در ورزش، ۲ (۲ و ۳)، ۳۹-۳۰.
- ملکزاده بیانی، ملکه (۱۳۴۸). تأثیر نقوش مهرها در تاریخ قدیم ایران. هنر و مردم، ۸۸، ۹-۶.
- ملکزاده بیانی، ملکه (۱۳۴۰). سکه و هنر. سخن، ۱۲ (۱۰ و ۱۱)، ۱۳۰-۱۲۷.
- ملکزاده بیانی، ملکه (۱۳۴۹). معرفی یک اثر مهم هنر و تاریخی. بررسی‌های تاریخی، ۵ (۱)، ۱۵-۱.
- ملکزاده بیانی، ملکه (۱۳۵۲). مهرها و وسائل شناسایی روزگاران کهن. هنر و مردم، ۱۳۳، ۵۰-۴۴.
- Album, Stephen (2001). *Sylloge of Islamic Coins in the Ashmolean Iran after Mongol Invasion*. London: Ashmolean museum Oxford.
- Friedberg, Robert (1976). *Gold Coins of the World Complete from 600 A.D to the Present An Illustrated Standard Catalogue With Valuation*. New York: Coin and Currency Institue.

L. Clarke, Rabert : Mohabat- Ayin, A.(1974). *Modern coinage of Iran*. Texas: Numismatics International.

Rabino Di Borgmale, Hyacinth Louis(1951). *Album of coins, Medals, and Seals of The Shahs of Iran(1500 - 1948)*. London: Oxford Printed at the University press by Charles Batey.

Reinalds, Poole(1976). *The coins of the shah of Persian, Safavi, Afghans, Efsharis, Zands, and kajars*. Tehran: Imperial Organization for Social Services.

